

XVI - XIX ASRLARDA VUJUDGA KELGAN GEOSIYOSIY BILIMLAR VA HARAKATLAR

Abdiyeva Odina Xolnazar qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix yo'nalishi talabasi

Usmonova Maxfirat Murodullo qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix yo'nalishi talabasi

Mamataiyeva Mohidil Orol qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada G'arbiy Yevropada sanoat ishlab chiqarishning vujudga kelishi, to'qimachilik, qog'oz, shisha ishlab chiqarish manufakturaning vujudga kelishi, O'rta Osiyoning jahon bozoridan ajralib qolishi, xonliklar davrida dunyoviy fanlarning keyingi o'ringa tushib borishi haqida bayon qiladi.*

Kalit so'zlar: *Xuroson, Xorazm, shialik, Baqtriya, Buyuk ipak yo'li, Dovon, Ellinlashtirish, Ibn Sino, Abdulla Qodiriy, "O'tgan kunlar", Uyg'onish davri, universallik - qomusiylik, Turon, milliy biqqlik, siyosiy tarqoqlik.*

Аннотация: *В данной статье описывается зарождение промышленного производства в Западной Европе, зарождение текстильного, бумажного и стекольного производства, отделение Средней Азии от мирового рынка, упадок светских наук в период ханства.*

Ключевые слова: *Хорасан, Хорезм, шииты, Бактрия, Великий шелковый путь, перевал, эллинизация, Ибн Сина, Абдулла Кадири, «Минувшие дни», Ренессанс, всеобщность - универсализм, Туран, национальное единство, политическая разобщенность.*

Annotation: *This article describes the emergence of industrial production in Western Europe, the emergence of textile, paper, and glass manufacture, the separation of Central Asia from the world market, and the decline of secular sciences during the Khanate period.*

Keywords: *Khorasan, Khorezm, Shiite, Bactria, Great Silk Road, Pass, Hellenization, Ibn Sina, Abdullah Qadiri, "The Past Days", Renaissance, universality - universalism, Turan, national unity, political disunity.*

G'arbiy Yevropaning ilg'or mamlakatlarida sanoat ishlab chiqarishning yetakchi tarmog'iga aylanib bordi. XVI asrning o'rtalaridan boshlab to'qimachilik, qog'oz, shisha ishlab chiqarishda mehnat taqsimoti va qo'l hunari texnikasiga asoslangan korxonalar-manufaktura (lotincha manus – qo'l, faktura – tayyorlash)lar vujudga keldi. XVIII asrning ikkinchi yarmida asbob - uskunalarni harakatga keltiruvchi bug'

mashinasi (motor) ixtiro qilindi³³. Natijada asosiy ishlarni mashinalar bajaruvchi fabrika - zavodlar vujudga keldi. Bug' mashinasi bilan harakatlanuvchi parovoz, paroxod, cho'yan va po'lat oluvchi domna pechlar yaratildi, temir yo'llar qurildi. Yirik boy tabaqalarning tashqi savdodan, mustamlakalardan, manufakturadan orttirgan boyliklari sanoatni rivojlantirish uchun sarmoya sifatida qo'yildi. Bu sanoatning rivojlanishida muhim omil bo'ldi. Eng muhimi xo'jalik yuritish, harakatlanish uchun zarur bo'lgan mashinalarni ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi, og'ir sanoat vujudga keldi. Biroq bu jarayon jahon mamlakatlarida nihoyatda notekis bordi. Ko'pgina mamlakatlar, jumladan, O'zbek xonliklari ham bu jarayondan chetda qolib, taraqqiyotda orqada qolib bordi.

Yurtboshimiz Islom Karimov xonliklar davri tarixiga yangicha nazar tashlar ekan, quyidagi savollar bilan murojaat qiladi: «Nega jahonga Ahmad Farg'oniy, Muhammad Xorazmiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Imom al – Buxoriy, Amir Temur, Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur kabi buyuk siymolarni bergan bu millat XVII–XIX asrlarga kelib to shu choqqacha erishgan yuksalish darajalaridan tushib ketdi? Nega so'nggi uch asr mobaynida boshimiz qoloqlikdan chiqmay qoldi? Asrlar davomida bir butun bo'lib kelgan mamlakatning, bir iqtisodiy va madaniy makonda yashab kelgan aholining uchga bo'linib ketishi, xonliklar o'rtasida tinimsiz davom etgan urushlar mamlakatni qoloqlikka mahkum etdi. Har bir xonlik ichidagi hokimiyatni egallash uchun ichki kurash, o'zaro nizo janjallar, boshboshdoqlik, Ig'vo - fasodning avj olishi viloyat va tumanlari, qolaversa, butun mamlakatni xonavayron qilardi. Xonliklarning asrlar davomida o'zgarmay kelayotgan davlat idora usuli taraqqiyotga g'ov bo'lib qolgan edi³⁴. Xonliklar o'rtasidagi o'zaro urushlar, etnik nizolar urug' qabila jamoalarini bir joydan boshqa joylarga ko'chirib keltirib chiqarardi. Yoki ular zo'rlik bilan yashab turgan joylaridan ko'chirilar edi. Bu jarayon etnik guruhbozlikni keltirib chiqarardi, aholini bir butun xalq bo'lib jiplashishiga xalaqit berardi. Davlat darajasida ham, viloyatlar darajasida ham yagona xalq, yagona Vatan tushunchasining qadri anglab olinmadi. Odamlarni, Turkistonni, xalqni birlashtirish g'oyasi ostida uyushtira oladigan yo'l boshchi, siyosiy kuch topilmadi. Xonlar va saroy amaldorlari ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojiga xalaqit berayotgan eski ishlab chiqarish usulini himoya qilardi. Xonliklarning asosiy boyligi bo'lgan yerga egalik qilishning, mulkchilikning eski usuli asrlar davomida o'zgarmasdan kelardi.

Yerning egasi xon edi, xonga alohida xizmat ko'rsatgani uchun bir hovuch kishilarga yer hadya qilinardi. Yerni ijaraga olib ishlovchi dehqon yerning egasi emasdi. Shu boisdan dehqon yerni asrab - avaylashga, uning unumdorligini

³³ Jumaniyozov X.S. Nigmanova U.B Geosiyosat asoslari, Toshkent, 2016. 97 b.

³⁴ O'sha joyda. B – 97 b.

oshirishga intilmasdi, manfaatdor emasdi. Dehqon yer egasi bo'lmagani sababli boshqa joylarga ketaverardi. Aholi og'ir soliqlardan, g'ayriqonuniy yig'im va majburiyatlardan azob chekardi. Turmush darajasi past bo'lib, aholi iste'mol uchun eng zarur bo'lgan tor doiradagi oddiy buyum va mahsulotlar bilan qanoatlanishga majbur edi. Ishlab chiqarish, asosan, iste'molga yo'naltirilgan bo'lib, iqtisodiyotning o'sishi uchun turtki bo'lolmasdi. Dehqonchilik nochor ahvolda edi. Yerga ishlov berish o'sha - o'sha bir juft ho'kiz, so'qa-omoch darajasida qolib ketgan edi. Sug'orish ishlariga ahamiyat pasayib, sug'oriladigan yer maydonlari qisqarib borardi. Xonliklarda sanoat ishlari rivojlantirilmadi³⁵. Rangli metallar, oltingugurt, marmar, toshko'mir, neft kabi tabiiy boyliklarga mo'l bo'lgan konlar bo'lsa-da, ularni izlab topish, tog' - kon ishlarini yo'lga qo'yishga e'tiborsizlik qilindi. o'lkada yirik daryolar bo'lsa-da, baliqchilikni sanoat darajasiga ko'tarish, kemasozlikni yo'lga qo'yishga e'tibor berilmadi. Xon va aslzodalar boylikning asosi pul, oltin, kumush, qimmatbaho javohirlardan iborat, degan eski tasavvurlar ostida qolib ketdilar. Shu boisdan oltin, kumush, javohir va pullar ularning xazina to'plash manbai bo'lib qolgan edi, iqtisodiyot rivoji uchun kapital (sarmoya) sifatida sarflanmadi, o'lik mol sifatida saqlanardi³⁶. Davlat xazinasiga tushgan daromad qo'shin xarajatlarini zo'ig'a qoplardi.

Buyuk ipak yo'lining yopib qo'yilishi natijasida tovar - pul munosabatlari rivojlantirilmadi. Savdoda hamon mol ayirboshlash tarzi davom etardi. O'rta Osiyo jahon bozoridan ajralib qolgani ustiga, o'zaro urushlar tufayli xonliklar o'rtasida yagona ichki bozor ham tashkil topmagan edi. Dunyoviy fanlar keyingi o'ringa tushirib qo'yildi. Shayboniylar davrida so'fizm davlat mafkurasi darajastga ko'tarildi. Xon saroyida diniy ulamolardan iborat kengash tuziladigan bo'ldi. Qoloqlik oqibatlari: O'zbek xonliklarining jahon taraqqiyotidan orqada qolishining oqibati yomon bo'ldi. Iqtisodiy qoloqlik va harbiy nochorlik, ijtimoiy - siyosiy beqarorlik O'rta Osiyoni o'z tasarrufiga kiritib olishga intilayotgan davlatlarga qo'l keldi. Taniqli O'zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriy o'zining «O'tgan kunlar» romanida o'zaro urushlar girdobiga botib qolgan, vaqtini aysh - ishratda o'tkazayotgan xonlar va amaldorlarning qilmishlari qanday oqibatlarga olib kelishini yaqqol tasvirlab beradi³⁷. Romanda Yusufbek hoji tilidan quyidagi alamli so'zlar bayon qilinadi: «Maqsadlari juda ochiq... Bittasi mingboshi bo'lmoqchi, ikkinchisi Normuhammadning o'rniga o'tirmoqchi, uchinchisi yana bir shaharni o'ziga qaram qilmoqchi. Ittifoqning nima ekanligini, yolg'iz o'z manfaati, shaxsiyati yo'lida bir -

³⁵ Jumaniyozov X.S. Nigmanova U.B Geosiyosat asoslari, Toshkent, 2016. 98-99 b.

³⁶ O'sha joyda. B - 99.

³⁷ Jumaniyozov X.S. Nigmanova U.B Geosiyosat asoslari, Toshkent, 2016. 99 b.

birini yeb, ichgan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahaamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizga aqlim yetmay qoldi... Biz shu holatda ketadigan, bir - birimizning tegimizga suv quyadigan bo'lsak, yaqindirki, chor istibdodi Turkistonimizni egallar». Haqiqatan ham shunday bo'ldi. Xonliklardagi o'zaro nizo va urushlar, parokandalik, oxir - oqibat, ularning Rossiya imperiyasi tomonidan istilo etilishi uchun qulay imkoniyat yaratdi.

XULOSA

G'arbiy Yevropada manufakturaning vujudga kelishi, to'qimachilik, qog'oz, shisha ishlab chiqarishning rivojlanishi, dunyoviy fanlarning rivojlanib borishi, o'zbek xonliklari davrida ishlab chiqarishning pasaysihi, jahon bozoridan chiqib ketishi, dunyoviy fanlarning fanlarning keyingi o'rinlarga tushib borishi haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Abdulla Qodiriy o'zining «O'tgan kunlar» romanida o'zaro urushlar girdobiga botib qolgan, vaqtini aysh - ishratda o'tkazayotgan xonlar va amaldorlarning qilmishlari qanday oqibatlarga olib kelishini yaqqol tasvirlab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.S.Safoev, Markaziy Osiyodagi geosiyosat, Toshkent, 2005 yil.
2. Hasanov A, Geosiyosat, Toshkent, 2016. 20-25.
3. Jumaniyozov X.S. Nigmanova U.B Geosiyosat asoslari, Toshkent, 2016. 97-99 b.
4. Жигалина О. И Великобритания на Среднем Востоке. XIX – начале XX в: Анализ внешнеполитических концепций. М. 1990. С. 78-79.
5. Barthorp, Michael (2002) [1982]. Afghan Wars and the North-West Frontier 1839–1947. London: Cassell. ISBN 0-304-36294-8. P.111-114.